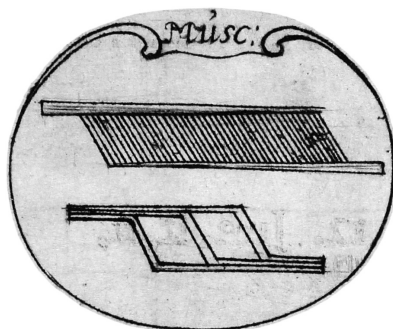

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 51
2012

With summaries

KØBENHAVN 2012
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 57.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 167.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:
Ivan Boserup, Else Marie Kofod,
Erland Kolding Nielsen, Anne Ørbæk Jensen,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Scandia 2000 Smooth Ivory 115 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob Kyril Meile

Tryk og indbinding: SpecialTrykkeriet, Viborg

ISSN 0060-9896
ISBN 978-87-7023-093-3

PRODUKTIVITET OG MORAL

Almanakkens anmærkninger og skillingsviser omkring 1800

AF

LAURA SKOUVIG

I debatbogen “Oplysningens blinde vinkler” indleder forfatterne, Vincent Hendricks og Pelle Hansen, med at definere informations-samfundet som det samfund, der har information som ideal, og hvor information anses for at være et gode.¹ Sagens kerne er for dem, at information ikke er viden, men at der er tendenser i samfundet til at ligestille information med viden. Deres bog skal ses som et indlæg mod en sådan tilsyneladende ukritisk dyrkelse af information på videns bekostning. Information og viden er to vidt og væsensforskellige ting og for dem handler det om at præcisere en nødvendig skelnen mellem information og viden. Samtidig er deres budskab, at den lette adgang til information ikke nødvendigvis letter vidensbaserede beslutninger, hvilket derfor kræver “Organisering, processering og formatering af information med henblik på vidensbaseret beslutningsdygtighed...”.² Information er i deres forstand objektiveret, den er frit flydende – et objekt, der kan anskaffes, behandles og spytted ud igen, hvis ikke det er blevet til viden – mao. er information blot en vare, og kan ikke ligestilles med viden. Hansens og Hendricks indlæg er væsentligt og nødvendigt til markering af informationssamfundets udfordringer og problematikker.

Disse udfordringer og problematikker er ikke temaet i min artikel. Alligevel er informationssamfundet en væsentlig skyggespiller, da diskussioner om informationssamfundet og information som begreb har tendens til at mangle en historisk forankring. Information ses i dag typisk som et teknologisk fænomen eller som et (relativt) værdifrit, neutralt og i hvert fald objektivt fænomen, der er kontekstuaafhængig.

¹ Pelle G. Hansen og Vincent F. Hendricks: *Oplysningens blinde vinkler. En åndselitær kritik af informationssamfundet*, 2011, s. 8.

² Hansen og Hendricks 2011, s. 14.

Men hvad er information som kulturelt fænomen? Dette spørgsmål ligger til grund for en nyere engelsk forskningsretning, information history, som samtidig understreger, at det er information som begreb og ide, der er interessant: "...information history attempts to contextualize the themes of information dissemination, censorship, preservation, access, privacy, and so on within a broader historical discourse".³ I denne informationshistoriske sammenhæng er information alt andet end kontekstfri. Måske er det mest prægnant udtrykt af Neil Postman, der i sin bog om fortiden som fremtidens spejl understreger, at 1700-tallets forståelse af information var fuldstændig modsat vores nutidige. I 1700-tallet var information ikke noget i sig selv, men blev skabt af nogen med henblik på at få andre til at gøre noget. Information er i Postmans udlægning et retorisk instrument.⁴

Som nyt forskningsområde inviterer informationshistorie til udforskning og udfoldelse. I mit bidrag vil jeg med udgangspunkt i almanakkens anmærkninger (1782-1842) og skillingsviser i perioden 1800-1810 udforske information som et kulturelt fænomen med fokus på, hvordan information blev udbredt og spredt blandt befolkningen. Postmans forståelse af information som et retorisk instrument uddyber jeg med inddragelse af genreteorien til at fokusere på, hvad tekster gør og hvilken kontekst informationen blev skabt i og til. I denne sammenhæng lægger jeg mig i forlængelse af den genreteoretiske forståelse, som Carolyn Miller og Charles Bazerman er eksponenter for. De ser genre som udtryk for en social handling og som et redskab til at orientere sig med. For ny-retorikeren Carolyn Miller er genren det, der formulerer de ideer, som den retoriske situation giver anledning til. Med vægten på forståelsen af den retoriske situation som et forestillet socialt behov knyttes ideerne til den sociale virkelighed.⁵

Det har fra første færd været min intention at afdække meget forskellige informationskontekster, og det har betinget mit valg af kilde-materiale. Almanakkens anmærkninger og skillingsviserne har ingen

³ Toni Weller: An information decade: a review of the literature and concepts 2000-2009. *Library and Information History*, 26, 1, 2010, s. 83-97.

⁴ Neil Postman: *Building a Bridge to the 18th century. How the past can improve our future*, New York 1999, s. 86f.

⁵ Carolyn R. Miller: Genre as social action. *Quarterly Journal of Speech*, 70, 1984, s. 151-167. Charles Bazerman, Joseph Little og Teri Chavkin: The production of information for genred activity spaces: informational motives and consequences of the environmental impact statement. *Written Communication*, 20, 2003, s. 455-477.

umiddelbare fællesnævner. Alligevel er de ikke tilfældigt udvalgt. Først og fremmest henvender begge genrer sig til det, som Juliane Engelhardt i sin afhandling om de patriotiske selskaber kalder "det rå folk" – det folk, som også Ove Korsgaard diskuterer i sine bøger om dannelse og oplysning.⁶ Det rå folks, menigmands eller almuens (på land og i by) læsevaner har, som Horstbøll bemærker, altid interesseret dannelsesborgerskabet og de lærde, ikke så meget fordi der ikke blev læst, men fordi der blev læst det forkerte.⁷ Læsningen skulle være opbyggelig, nyttig og moralsk, og disse adjektiver vil man nok uden sværds slag tilknytte almanakkens anmærkninger, men ikke i samme grad skillingsviserne. Disse sidste blev – som jeg vender tilbage til – ofte af samtiden kritiseret for deres svælgen i forbrydelser og drabelige begivenheder. Det nyttige, moralske og opbyggelige vil stadig udgøre en overordnet referenceramme for min læsning af almanakkerne og skillingsviserne. Forskellene mellem disse to genrer er tydelige i den kontekst, som informationen blev skabt i og til. Som genrer responderede de på forskellige forestillinger om et socialt behov for information. Skillingsvisernes kommercielitet adskiller dem fra anmærkningernes forankring i en utilitaristisk forestilling om forbedring af jord – og af bonden. Det at forbedre underklassen (såvel åndelig som økonomisk) udmøntedes dog ligeledes i skillingsviserne.

Med et informationshistorisk og genreteoretisk afsæt skal jeg med udgangspunkt i almanakkens anmærkninger og skillingsviserne undersøge vekselvirkningen og dynamikken mellem tekst, information og social virkelighed.⁸ Med andre ord retter min nysgerrighed sig mod "... hvorledes flere og flere områder af det daglige liv blev omfattet af skrift, dvs. blev beskrevet eller blev genstand for forskrifter".⁹ Dvs. det er især indholdet af disse forskrifter, som jeg vil undersøge. Alma-

⁶ Juliane Engelhardt: Borgerskab og fællesskab. De patriotiske selskaber i den danske helstat 1769-1814. Marianne Alenius og Anne Fastrup (red.): *Tidlig moderne*, 2010, s. 253ff. Ove Korsgaard: *Kampen om folket. Et dannelseperspektiv på dansk historie gennem 500 år*, 2004.

⁷ Henrik Horstbøll: *Menigmands medie. Det folkelige bogtryk i Danmark 1500-1840. En kulturhistorisk undersøgelse*, 1999, s. 25.

⁸ Et lignende ræsonnement har jeg præsenteret i artiklen Laura Skouvig: Technik der Aufklärung: Die Vermittlung von Information in Almanachen in Dänemark 1782-1842. Reinhart Siegert og Peter Vodosek (red.): *Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens*, 2012. Her præsenterer jeg i øvrigt en lignende læsning af almanakkerne, som denne artikel bruger og videreudvikler.

⁹ Horstbøll 1999, s. 5.

nakkerne og skillingsviserne var tekster til brug og indgik i bestemte formidlings- og informationsmæssige sammenhænge. I en informationshistorisk optik handler det om, hvordan information blev forstået og brugt i perioden omkring 1800, medens det genreteoretiske og nyretoriske perspektiv fokuserer på relationen mellem information, tekst og samfund.

Anmærkninger og produktivitet

Almanakken er i sit fulde omfang informationshistorisk interessant, da den afspejlede et informationsbehov hos bonden med henblik på årets gang, forudsigelser, astrologiske beregninger, krop og husholdning. Samtidig var den indrammet af den kristne tro i form af optryk af salmer og bønner. Horstbølls undersøgelser af almanakken viser, hvordan den som genre for tidsregning undergik forandringer fra en kosmologi forankret i religionen til en kosmologi forankret i det naturvidenskabelige.¹⁰ Ud fra en genreteoretisk betragtning er det ligeledes interessant at se, hvordan almanakken som genre fra 1782 blev udvidet med indførelsen af de såkaldte anmærkninger, og hvordan disse blev taget i brug i kommunikationen med bonden. Med indførelsen af anmærkningerne blev almanakken (igen) kædet til det, som Horstbøll benævner husholdningens emnekreds. Det er her interessant at undersøge, hvilken information det blev anset for nødvendigt for bonden at få stillet til rådighed. Det var ikke alene bondens informationsbehov, der kom til udtryk i almanakkens indhold. Med Det kongelige Landhusholdningsselskab som afsender blev anmærkningernes indhold farvet af, hvad "man" mente bonden havde behov for af information for at dyrke sin jord. I et diakront perspektiv muliggør almanakkens lange historie studier af en genres opståen, stivnen i en bestemt form og opløsning som svar på det omgivende samfunds forandring. Indførelsen af anmærkningerne er netop et eksempel på en sådan genremæssig udvikling, samtidig med at de konstituerede sig som selvstændig genre i almanakken.

Som genre blev almanakken formet af en række forskellige systemer: bogtrykkerne, modtagere, afsender og ikke mindst et statsligt system udtrykt gennem reskripter og lovgivning som genrer og gennem universitetet i København i form af et udgivelsesmonopol og et mono-

¹⁰ Horstbøll 1999, s. 563-592.

pol på beregning af selve almanakken. Horstbøll viser, hvorledes dette udgivelsesmonopol blev udfordret af andre aktører i systemerne – først og fremmest bogtrykkerne, men på trods af dette forblev universitetets monopol i høj grad uantastet. Almanakmarkedet var ganske enkelt et givtigt marked, som flere bogtrykkere ønskede at få del i.¹¹ Almanakken havde status af officiel publikation, hvilket optrykningen af relevante forordninger, f.eks. helligdagsforordningen fra 1770 og optryk af markedsreguleringen fra 1747, understregede. Selve almanakken (månederne m.m.) indledtes med en kronologi (fra verdens skabelse, reformation, Danske Lov til den regerende konges fødsel) og fulgtes af en fortegnelse over markeder og frem til 1782 af diverse bønner og salmer.¹² Denne brug af almanakken tolker Horstbøll som udtryk for, at almanakken domineredes af staten og kirken.¹³

Det kongelige danske Landhusholdningsselskabs anmærkninger var en modernisering af almanakken, og Horstbøll ser dem som en tilnærmelse af almanakken til en økonomisk og landsbrugsfaglig emnekrede.¹⁴ Som genre er anmærkningerne i sig selv et studie værd, da deres form af små afhandlinger og praktiske anvisninger præsenterede og instruerede bonden for og i landbrugsfaglig information. Anmærkningerne blev som genre initieret og styret af Det kongelige danske Landhusholdningsselskab, hvorved der blev skabt en kæde til (folke) oplysningen som vidensdomæne, hvor slagsiden i første omgang rettede sig mod omlægningen af det danske landbrug til produktion frem for selvforsyning. Bonden skulle først og fremmest agere som økonomisk individ.

Anmærkningerne var en væsentlig del af landboreformernes forandring af det danske samfund og det danske landskab. Den information, som blev formidlet via almanakkens anmærkninger, blev skabt i den sammenhæng. Udover at repræsentere en informationsforståelse, der sigtede mod en konkret anvendelse i marken, var informationen yderligere farvet af et nødvendigt hensyn til eller opgør med traditionelle dyrkningsmetoder. Den information, som anmærkningerne formidlede, repræsenterede et forestillet behov for, at bonden fremover skulle dyrke sin jord på en bestemt måde. For at kunne dyrke sin jord på denne bestemte måde, måtte bonden anvende den information,

¹¹ Horstbøll 1999, s. 570ff. samt s. 576 og 580.

¹² Se f.eks. Thomas Bugge: *Almanakken for det Aar efter Christi Fødsel 1772*.

¹³ Horstbøll 1999, s. 581.

¹⁴ Horstbøll 1999, s. 583 samt 590ff.

som anmærkningerne formidlede. Informationen skulle både overbevise bønderne om det gode ved de nye dyrkningsmetoder og instruere bønderne i, hvordan de konkret kunne tage de nye metoder i anvendelse. I denne forståelse var information et retorisk redskab, formet af en bestemt sammenhæng og kontekst og skabt med henblik på at overbevise bønderne om at udføre nogle ganske konkrete handlinger.

Konteksten er på ingen måde ukendt eller ny. Den udgjordes som allerede antydet ovenfor af landboreformernes kæmpe kompleks. Her vil det føre for vidt at redegøre for alle omstændigheder ved landboreformerne og den af samtidens protagonister anførte nødvendighed. Så jeg vil blot anføre, at den i anmærkningernes sammenhæng altoverskyggende aktør var det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab, grundlagt 1769. Dets grundlæggelse spejlede en generel tendens i Europa, der tog sigte på at omstrukturere landbruget og gøre det produktivt. Omstruktureringen rettede sig mod ændring af ejerforhold og forbedring af dyrknings-, drifts-, og røgtmetoder. Metoderne var prisopgaver, skriftlig oplysningsvirksomhed og præmiering af konkrete tiltag, såsom oprettelse af biblioteker.¹⁵ Landbrugets tilstand var gennem længere tid genstand for en diskussion blandt samfundets øvre lag. Bekendt er det, at regeringen i 1755 etablerede rammer for en fri skriftlig debat gennem tidsskriftet Danmarks og Norges Økonomiske Magasin, men debatten udfoldede sig også i flere andre skrifter.¹⁶ Viden om nye tiltag og forsøg i Europa (især England var forbillede) var således til stede blandt det højere embedsmandslag og blandt godsejere.

Med landboreformernes ophævelse af fællesskabet og udflytning af gårde fra landsbyerne blev den enkelte bonde i stigende grad overladt til sig selv uden fodfæste i fællesskabets erfaringsoverlevering. Med frigørelsen fra godset mistede bonden yderligere kontakt med muligheden for introduktion af nye metoder. Sat på spidsen skulle bonden uden erfaringsrummet fra fællesskabet og uden adgang til (ny) information ændre landbruget og øge produktionen. Det forestillede sociale behov for information var således til stede og nødvendiggjorde en genre til formidling af denne information.¹⁷ Anmærkningerne i almanakken var en blandt flere genrer, der formidlede landbrugs-

¹⁵ Engelhardt, 2010, s. 73, 83 og 223.

¹⁶ Horstbøll 1999, s. 584.

¹⁷ Se Laura Skouwig: *Technik der Aufklärung: Die Vermittlung von Information in "Almanachen" in Dänemark 1782-1842*. H. Schmitt, E. Hirsch & H. Bönig (hrsg.): *Philantropismus und populäre Aufklärung: Studien und Dokumente*. 2012, s. 223-241, for en uddybning

faglig information. I flere tilfælde kondenserede og viderebragte anmærkningerne information fra andre skrifter, som f.eks. for årene 1798-1805, hvor anmærkningerne reelt bestod af en mere eller mindre ordret gengivelse af et af Landhusholdningsselskabet selv præmieret prisskrift.¹⁸ Anmærkningernes instruktive opbygning og form havde tydeligvis rødder i denne mere generelle type af tryk.¹⁹

Informationsforståelser i anmærkningerne

Jeg har primært beskæftiget mig med anmærkningerne i almanakken i perioden 1782-1842. Med enkelte undtagelser var der hvert år en ny anmærkning med Landhusholdningsselskabet som overordnet afsender og som regel uden angivelse af konkret forfatter. I enkelte tilfælde, f.eks. 1798-1805 blev der angivet en kilde, medens de efterfølgende bidrag fra 1806-1811 havde professor Erik Nissen Viborg som forfatter. En flittig forfatter var også Johan Christian Drewsen, men det veksler, om der er angivet forfatter til de konkrete bidrag.²⁰ Anmærkningerne nåede via almanakken (og dennes privilegium) en ganske bred udbredelse, hvilket bestemt var tilsigtet.²¹ Opsætningsmæssigt var de fra begyndelsen placeret efter selve almanakken og markedsfortegnelsen, men fra 1795 rykkede teksten frem under de dobbeltsidede månedsopslag, således at teksten visuelt ikke var til at overse, og samtidig blev den opdelt i mindre bidder. Der var ganske givet tale om en læsevenlig strategi med sigte på uøvede læsere, hvor det var vigtigt at anmærkningerne blev læst.²²

Anmærkningernes relation til rationalistiske oplysningsbestræbelsers kamp (jf. Horstbøll) mod irrationelle fordomme er tydelig: "Iblandt de mange besynderlige Indvendinger imod Fællesskabets

af den retoriske situation, både som teoretisk begreb og dets udmøntning i landboreformerne fra sidste halvdel af 1700-tallet.

¹⁸ Prisskriftet var "Anviisning til et velindrettet Jordbrug for Gaardmænd og Huusmænd paa Landet." H.J.C. Høegh, 1797.

¹⁹ Engelhardt 2010, s. 221 og Horstbøll 1999, s. 575.

²⁰ Erik Nissen Viborg (1759-1822) var professor ved Veterinærskolen. Se C.F. Bricka: *Dansk Biografisk Leksikon*, 18, 1904, s. 514-521. J.C. Drewsen (1777-1851) var mangeårigt medlem af Landhusholdningsselskabet, og af betydning for hans skribentvirksomhed i anmærkningernes regi var han selv proprietær. Bricka: *Dansk Biografisk Leksikon*, 4, 1890, s. 340-346.

²¹ Horstbøll, 1999, s. 590.

²² Se desuden Horstbøll 1999, s. 590.

Ophævelse er ingen mere almindelig men tillige mere ugrundet, end den, som tages af en befrygtet Mangel paa Græsning”.²³ Ligeledes er forbindelsen til landboreformkomplekset og i særdeleshed ophævelsen af landsbyfællesskabet åbenbar. Det forestillede behov for information rettede sig ikke mod at videreformidle indholdet af de konkrete forordninger til reform af landbruget, men derimod at overbevise bønderne om, at reformerne med udgangspunkt i ophævelsen af landsbyfællesskabet var til deres fordel: “Som næsten ingen af de Raad, hvilke Selskabet agter at give Land-Almuen, kan nyttes og iværksættes uden Fælledskabets Ophævelse, saa maae man begynde med at anbefale denne vigtige Sag. Man tvivler ikke at jo de vigtige Fordeele, som der med ere forbundne, ville blive mere og mere indseete og erkjendte ved de mange Exempler, man derpaa dagligen seer paa saa mange Stæder og i adskillige Provindser her i Riget”.²⁴ Ophævelsen af fællesskabet fik således en stærk retorisk stilling som forudsætningen for alle øvrige anmærkninger, hvor det gennemgående tema var omlægning til veksel-drift og forbedring af udbyttet gennem brug af gødning. Gødningens centrale betydning for det nye landbrug blev knyttet til en økonomisk diskurs og anset for en grundpille i det nye landbrugs effektive udnyttelse af ressourcerne.²⁵

Den første anmærkning i 1782 præsenteredes som udtryk for kongens vilje og befaling. En sådan vilje kunne nok være nødvendig for at begrunde, at salmer og bønner forsvandt til fordel for mere prosaiske og verdslige emner. Det kongelige danske Landhusholdningsselskab havde af kongen fået bemyndigelse til at “... indrykke adskillige Huusholdnings-Regler og nyttige Iagttagelser eller praktiske Haandgreb”.²⁶ Rammen for informationen var både bred i form af husholdningsregler, iagttagelser og råd, men samtidig fokuseret på det praktiske og det nyttige. Dette var nu kun én forståelse af information, som blev præsenteret i anmærkningerne. Med denne formulering tog anmærkningerne kampen op mod den dominerende forestilling, at bøndernes forståelse af information var funderet på overleveret, vanebaseret erfaring. Denne overleverede, vanebaserede erfaring fra forfædrene blev retorisk fremstillet som primitiv og problematisk: “Hvorved skulde

²³ Thomas Bugge: *Almanak for det Aar 1782*.

²⁴ Thomas Bugge: *Almanak for det Aar 1782*.

²⁵ Se f.eks. Thomas Bugge: *Almanak for det Aar 1785* og Schumacher: *Almanak for det Aar 1818*.

²⁶ Thomas Bugge: *Almanak for det Aar 1782*.

Dine Oldefædre, min gode Bonde, været blevne saa kloge, at Du kun behøver at følge deres Eksempel, deres Dyrkningsmaade?”²⁷ At fastholde den overleverede erfaring som udgangspunkt for dyrkningen af jorden harmonerede ikke med arven fra oplysningstiden i troen på fremskridtet og væksten i menneskehedens viden og klogskab.

Erfaring var dog ikke et entydigt negativt kendetegn ved information. Den af forfædrene overleverede erfaring skulle bekæmpes og blev præsenteret som synonym med det gamle landbrugs forankring i fællesskabet som en ukritisk, ureflekteret fastholden af gamle sædvaner og skikke, som de eksempelvis blev formuleret i gamle ordsprog.²⁸ Skulle bonden vristes ud af forfædrenes erfaringer, så skulle han dog stadig bygge sit landbrug op på erfaring – nu blot andres velafprøvede erfaringer. Den systematiserede og afprøvede erfaring gav information om dyrkningsmetoder en anden og mere troværdig ramme. Gengivelsen af udvalgte kapitler fra den præmierede “Anviisning til et velindrettet Jordbrug for Gaardmænd og Huusmænd paa Landet” af præsten, H. J. C. Høegh, er et eksempel på, hvorledes praktiske, konkrete og afprøvede erfaringer blev centrale til formidling af den nødvendige information om inddragelse af jord til ager, om omlægningen til vekseldrift, introduktion af kløveravl og behandling af sædekornet. En sammenligning mellem Høeghs oprindelige tekst og den i anmærkningerne gengivne tekst viser stor overensstemmelse med få, men centrale undtagelser. Høeghs opfordringer til bonden om at benytte sin frihed, hyppige referencer til den kristne lære samt forestillinger om bondens betænkeligheder ved de nye dyrkningsmetoder blev udeladt. Dertil kom en nødvendig omskrivning af en personlig erfaring i jeg-form til tredje person i form af enten “man” eller “Hr. Høegh”, hvor sidstnævnte form netop gav en relation til den praktiske virkelighed.²⁹

Strategien, som især Høegh men også andre (af anmærkningernes anonyme) forfattere benyttede sig af, var detaljerede instruktioner, som indeholdt enten konkrete eksempler fra afprøvning i praksis eller tydeligt visuelle kendetegn, således at bonden kunne omsætte informatio-

²⁷ Georg F. Ursin: *Almanak for det Aar 1832*.

²⁸ Schumacher (med Drewsen som forfatter): *Almanak for det Aar 1817*.

²⁹ Se H.J.C. Høegh: *Anviisning til et velindrettet Jordbrug for Gaardmænd og Huusmænd paa Landet*, f.eks. s. 70 og s. 55. Se dertil Thomas Bugge: *Almanak for det Aar 1801 og 1798*.

nerne i sin egen praksis.³⁰ Instruktionernes mål var tilsyneladende at erstatte eller i det mindste at supplere et praktisk mesterlæreprincip, som den 14. fortsættelse af anmærkningerne demonstrerede. Temaet var hampavl og hampens forarbejdning: "At bestemme naar Hampen har lagt længe nok i Vandet er meget vanskeligt, og de eneste sikre Tegn, som kan gives ere følgende: At Hampen er blød at føle paa, og naar Stilken er bøjelig, at Barken gaaer let fra Stammen, og Stilken er af en frisk hvid Farve; naar de Tegn ere fundne, bør en liden Qvantitet tages op af Vandet, og saa hastig som mueligt tørres ved Ild eller paa Kakkellovnen, og naar det er ret giennemtørret og man vil forsøge at brække en Stilk af samme, Stilken da letteligen brækkes, og Barken gaaer let fra, saa formodes, at det har taget Vand nok; ...".³¹

De visuelle kendetegn præsenteredes både som uddybende beskrivelser: "... Mageligere giver Myggene Anviisning paa Kilderne. Seer man efter Solens Opgang, ligesom Skyer af dem, at bevæge sig op og ned imod Jorden, især om det varer længe paa eet Sted, ja skeer mere end eengang eller i flere Dage; ...",³² og senere med tegninger, punktopstillinger og frem for alt tabeller. Det er dog væsentligt her at understrege, at netop tabellerne ikke havde relation til anmærkningerne som genre, men var knyttet til selve almanakkens stigende løsrivelse fra vejrforudsigelser og astrologien til en forankring i astronomi. Anmærkningerne afspejlede den tendens, som Toni Weller betegner som "visual information", som information der kan forstås ud fra eller læses fra illustrationer, diagrammer og visuelle spor. Selve teksten sigtede mod billeddannelser hos læserne, samtidig med at billeder, diagrammer o.lign. i stigende grad understøttede teksten.³³ Anmærkningerne i 1830 handlede således om grøftegravning og til tydeliggørelse af den tekniske beskrivelse var der aftegnet et tværsnit af en grøft. Anmærkningerne fra 1841 om ildstedernes forbedring kunne kun læses ved hjælp af de tilføjede tegninger af ildstedernes opbygning gennem henvisninger til de konkrete figurer i teksten.³⁴

³⁰ Thomas Bugge: *Almanak for det Aar 1789* (erfaringer fra Bern) og *1791* (erfaringer fra præst og professor Glahn, Riserup Præstegård).

³¹ Thomas Bugge: *Almanak for det Aar efter Christi Fødsel, 1896*.

³² Thomas Bugge: *Almanak for det Aar efter Christi Fødsel, 1787* (om at finde vand).

³³ Toni Weller: *The Victorians and Information. A social and cultural history*, Saarbrücken, 2009, s. 170-174.

³⁴ G.F. Ursin: *Almanak for det Aar efter Christi Fødsel 1830* samt C.F.R. Olufsen: *Almanakken for det Aar efter Christi Fødsel 1841*.

Denne positive forståelse af erfaring blev yderligere forstærket ved hyppige, tilbagevendende opfordringer til, at bonden selv skulle afprøve de informationer, som anmærkningerne formidlede, og gøre sig sine egne erfaringer ved at bygge videre på sin viden om sin jord.³⁵ Anmærkningernes information skulle netop bidrage til at lade bonden bygge videre på de eksisterende erfaringer, afprøve dem "... uden forudfattet Mening; sammenlign den med det Du selv har erfaret, og med Meningerne af Mænd, til hvem Din Fornuft giver Dig Tro og Tillid. – Behold til Din Veiledning det Gamle, som Forfædrene have overantvortet Dig, sammenføi dertil det Nyere, som Tiden og egen Eftertanke lærer Dig, og dan deraf et heelt, som passer til Din nærværende Stilling, og til den Tidsalder, hvori Du lever,"³⁶ Hverken de eksisterende erfaringer eller de informationer, som anmærkningerne præsenterede, kunne stå alene, men måtte sættes i relation til hinanden i bondens daglige praksis.³⁷ Citatet viser desuden hen til en forestilling om, at bonden ikke kun var ufornuftig, men at hans egen viden kunne anvendes, når blot den blev stillet over for f.eks. præst, lærer eller andre lærde og dannede mænd: "Naar nu fornuftige Bønder samtalede indbyrdes, samt med deres Præst og Skolelærer, og hvor der var Leilighed dertil, med dygtige Landmænd uden for Bondestanden, om det, de havde læst, vilde de let kunne bedømme, hvad de kunne anvende deraf med Nytte".³⁸ Erfaringsudveksling blev således et tema, som dog skulle finde sted i ganske andre rammer end det gamle fællesskab. Erfaringsudvekslingen kunne finde sted gennem læsning som citatet anfører. Andre muligheder var dyrskuer, som indeholdt et element af konkurrence, og etablering af landboforeninger.³⁹ Det gamle landsbyfællesskabs positive sider blev fortolket og omskabt til det nye landbrugs virkelighed.

En videnskabelig forståelse af information kom kun sporadisk til udtryk, og for anmærkningernes vedkommende alene som en baggrund for den praktiske anvendelse af informationerne. Tydeligst kom dette til udtryk i den fortløbende serie om hestens forædling, som var for-

³⁵ Thomas Bugge: *Almanak for det Aar efter Christi Fødsel, 1801* samt G.F. Ursin: *Almanak for det Aar efter Christi Fødsel, 1832*.

³⁶ G.F. Ursin: *Almanak for det Aar efter Christi Fødsel, 1832*. Forfatteren er J.C. Drewsen.

³⁷ Dette ræsonnement videreførte Drewsen i de 51de anmærkninger. C.F.R. Olufsen: *Almanak for det Aar efter Christi Fødsel 1836*.

³⁸ C.F.R. Olufsen: *Almanak for det Aar efter Christi Fødsel, 1840*.

³⁹ C.F.R. Olufsen: *Almanak for det Aar efter Christi Fødsel, 1839*.

fattet af professor ved Veterinærskolen, Erik Nissen Viborg.⁴⁰ I løbet af 1830'erne blev almanakkens indhold i stigende grad videnskabeliggjort, hvilket blandt andet havde den konsekvens, at anmærkningerne fik følgeskab af og en enkelt gang ganske erstattedes af afhandlinger forfattet af H.C. Ørsted.⁴¹ Disse afhandlinger er interessante i forhold til anmærkningerne som genre. I de tilfælde, hvor de efterfulgte anmærkningerne, var de adskilt fra disse ved en streg (1834), medens almanakken for 1835 ikke blev fulgt af en anmærkning, men alene af en afhandling med titlen "Gamle og nye Tider".⁴² Anmærkningerne blev i løbet af 1830'erne i stigende grad omkranset af den naturvidenskabelige betragtningsmåde i form af kortere beskrivelser af planeter og kometer – her erstattede astronomien astrologien. Ligeledes blev de traditionelle vejrforudsigelser erstattet af tabeller med opgørelser over de(t) foregående års vejr.⁴³ Anmærkningerne forblev dog en rum tid endnu i almanakken med samme struktur og indhold.⁴⁴

Den information, som formidledes med anmærkningen som genre, repræsenterede et forestillet behov for, at bonden dyrkede sin jord på en bestemt måde, og at bonden anvendte den formidlede information i sin hverdag. Informationens retoriske situation bestemtes af det konkrete formål: skulle den miskreditere traditionelle dyrkningsmetoder, eller skulle den overbevisende præsentere nye dyrkningsmåder, afgrøder etc.? I den optik blev information en nødvendig del af bondens arbejde med jorden. Informationsforståelsen var ikke blot betinget af den konkrete anvendelse, men også farvet af et nødvendigt hensyn til og opgør med traditionelle dyrkningsmetoder. Informationen måtte formidles med udgangspunkt i en forestilling om, hvad bønderne ville anse for troværdigt. Informationens stærke forankring i en erfaringsbaseret omgang med jorden og dyrene blev ikke erstattet af en videnskabelig rammesætning, men videnskaben kunne påkaldes f.eks. ved at lade en professor skrive anmærkningerne.⁴⁵ Anmærkningerne i al-

⁴⁰ Afhandlingen om "Forholdsregler til forædling af hesten" strakte sig over seks årgange af anmærkningerne. Thomas Bugge: *Almanak for det Aar 1806-1811*.

⁴¹ Se Horstbøll 1999, for yderligere detaljer og Skouwig, 2012, for uddybning i relation til anmærkningerne.

⁴² C.F.R. Olufsen: *Almanak for det Aar efter Christi Fødsel 1834 og 1835*.

⁴³ Dette brud med almanaktraditionen skete i 1833 og var understøttet af udgiverens begrundelse. En lignende afskaffelse havde været forsøgt i 1779, men uden held. Jf. Horstbøll 1999, s. 582.

⁴⁴ Se Skouwig, 2012, for en nærmere redegørelse for strukturerne.

⁴⁵ Thomas Bugge: *Almanak for det Aar 1808*.

manakken spillede en væsentlig rolle i udbredelsen af landbrugsreformernes underliggende dyrkningsmetoder ved at positionere skriftlig information og læsning som en nødvendig måde at erhverve sig ny viden på til erstatning for den gamle praksisbårne oplæring.⁴⁶

Forestillinger om bonden

Et centralt element i den retorisk forankrede genre teori er ideen om, at tekster vil noget og at tekster skal få deres publikum (læserne) til at gøre noget.⁴⁷ Spørgsmålet er derfor også, hvordan tekster konstruerer deres publikum. Mit udgangspunkt er hverken et materielt eller konkret eksisterende publikum. I stedet læner jeg mig op ad den konstitutive retorik og dens forståelse af publikum som en konstruktion, der kan påkaldes.⁴⁸ Når talen falder på konstruktionen af publikum, bliver det således også tydeligt, at tekster ikke alene spejler virkeligheden, men også kan være medvirkende til at forme virkeligheden – i hvert fald i form af forestillinger om eller billeder af bonden, som tilfældet er det med anmærkningerne.

Bonden tiltaltes ofte og ganske konkret i anmærkningerne og gerne i samspil med en dialogisk strategi for formidling af information: “Men jeg hører Dig spørge: Skal min Jord da aldrig hvile? Uden Hvile maa den jo blive træt? Jeg kunde ligefrem spørge Dig igien: Hvilket Aar hviler Du eller Dine, min kjære Bonde? ... Jeg vil ikke lade dit Spørgsmaal ubesvaret, men blot opsætte Svaret indtil jeg et andet Aar om Gud vil, maatte atter skrive til Dig”.⁴⁹ Tiltaleformen “du” forekommer at være dobbeltydig. Var bonden ligestillet med forfatteren? Eller var bonden snarere forfatteren underlegen og skulle derfor belæres? Eksemplet viser en hårfin grænse i en dialektik mellem umyndiggørelse og myndighed.⁵⁰ På lignende vis kan det diskuteres, om den skiftende brug af termerne bonde, landmand og almue indikerede en bestemt konstruktion af bonden, hvor især almuens kan tyde på en nedsættende betragtning.⁵¹

⁴⁶ C.F.R. Olufsen: *Almanak for det Aar efter Christi Fødsel, 1840*.

⁴⁷ Bazerman, Little og Chavkin 2003, s. 456.

⁴⁸ Se Skouvig, 2012.

⁴⁹ Schumacher: *Almanak for det Aar 1821*. Anmærkningen er forfattet af J.C. Drewsen.

⁵⁰ Se f.eks. Schumacher: *Almanak for det Aar 1820*, skrevet af J.C. Drewsen.

⁵¹ Se Skouvig, 2012, for en uddybet diskussion af denne ordbrug.

Overordnet set tyder afvekslingen i terminologien på, at bonden havde en dobbelt konnotation, som spejlede den oven anførte skelnen mellem den myndige og den umyndige bonde. På den ene side konstrueredes et billede af bonden som forankret i fordom, overtro og gammel sædvane. I det omfang denne bonde afprøvede de nye metoder skete det uden plan og uden (systematisk) erfaringsopbygning.⁵² På den anden side blev der konstrueret et billede af bonden som den moderne, fornuftige og indsigtfulde landmand, der ønskede at forbedre sin bedrift.⁵³ Carsten Porskrog henviser til Palle Ove Christiansens studier af fæstebøndernes mentale horisont, hvor denne peger på, at et mindretal efterstræbte forbedringer, medens flertallet var fatalistisk indstillet.⁵⁴

Med konsekvente betoning af det moderne og nye landbrug forekommer det sandsynligt, at anmærkningerne (ud fra en forståelse af den konstitutive retorik) søgte at definere den moderne bonde som fagkyndig, kompetent og stræbsom: "Men skulde Du forsømme det, der aarlig vil forbedre Din Tilstand, fordi Du maae gaae langsomt? Da opfylder Du ikke det, som Du skylder Dig selv eller Dine; da svarer Du slet til det Haab, vor faderlige Regiering gjorde sig om Dig, da den sørgede for at Dine Jorder bleve udskiftede; da den løste Stavnsbaandet, da den gav Dig Rettigheder liig andre Statens Borgere; Rettigheder, der vist nok medrette tilkom Dig, men som i ældre, mindre oplyste, ja vel barbariske Tider dog vare Dig berøvede".⁵⁵ Den i anmærkningerne præsenterede information fremkaldte et billede af en bonde, der forstod sin plads i samfundet og ønskede at bidrage til det gennem landbrugets øgede produktivitet og effektivitet.

Sammenfatning på almanakdelen

1830ernes forandringer i almanakkens indretning fulgtes ikke umiddelbart af grundlæggende forandringer i anmærkningerne. De indeholdt som før primært landøkonomisk stof. Anmærkningen fra 1840 pegede dog i en helt anden retning med et essay om bondens tilstand

⁵² Se f.eks. G.F. Ursin: *Almanak for det Aar 1832*.

⁵³ Se f.eks. Schumacher: *Almanak for det Aar, 1821* samt G.F. Ursin: *Almanak for det Aar, 1832*.

⁵⁴ Carsten Porskrog Rasmussen: Kampen om godset. Ole Høiris og Thomas Ledet (red.): *Oplysningens Verden. Idé, historie, videnskab og kunst*, 2007, s. 393-410.

⁵⁵ Schumacher: *Almanak for det Aar 1822*. Teksten er skrevet af J.C. Drewsen.

i et historisk perspektiv: fra trældom til frihed.⁵⁶ Det forestillede behov for information til bonden omfattede dog også emner, der ikke var direkte anvendelige til forbedring af dyrkningsmetoder, men som i stedet pegede på en naturvidenskabelig dimension, en alment-dannende dimension og en historisk dimension. Disse emner, hvoraf de naturvidenskabelige ikke hørte til anmærkningerne som sådan, kunne tyde på en forandring i det forestillede behov for information.

Bondens informationsbehov rettede sig ikke alene mod en økonomisk ramme med fokus på landbrugets produktivitet og effektivitet, men videre på et informationsbehov i en samfundsmæssig forståelse som et spejl af 1830ernes politiske situation med indførelsen af stænderforsamlingerne i 1834. Det, der stadig er værd at bemærke er, at dette forestillede behov ikke nødvendigvis udsprang fra bonden selv, men ud fra andres forestillinger om, hvad bonden skulle vide. Som sådan var anmærkningerne en genre med et folkeoplysende sigte og en del af folkeoplysningsdomænet.

Skillingsviser: information og moral

Min indgang til skillingsviser er deres funktion i byens informationssystem. De viser, som indgår i undersøgelsen, stammer primært fra F.E. Bordings samling, der rummer skillingsviser fra Matthias Seests trykkeri i København. Byen skal derfor ikke forstås mere abstrakt og generel, end at det var København, der dannede rammen om viserne. Foreløbig har jeg nået at undersøge ca. 60 skillingsviser i perioden 1800-1810. Udvalget af viser er således hverken repræsentativt eller udtryk for en vurdering af, at Seest-viserne fra Bordings samling har et særligt værdifuldt indhold. Undersøgelsen tænkes suppleret med flere skillingsviser, der har nyhedsdækningen i forbindelse med slaget på Reden (1801) og Københavns bombardement (1807) som tema.

Min tilgang til skillingsviserne som en del af byens informationssystem er inspireret af Robert Darntons undersøgelse af det informations- og kommunikationssystem, der prægede Paris i slutningen af l'Ancien Regime. Hans undersøgelse viser, hvordan information (som i dag) var fragmentarisk og cirkulerede i allehånde sammenhænge. Darntons materiale består af seks digte (smædedigte), der var kernen i en politisag med mulig majestætsfornærmelse som forbrydelse. Dig-

⁵⁶ C.F.R. Olufsen: *Almanak for det Aar 1840*. Der er ikke angivet forfatter.

tene ser han som et levn af en mundtlig kulturtradition og som udtryk for, hvordan information kunne cirkulere i et semilitterært samfund.⁵⁷ Skillingsviserne i Bordings samling og fra Matthias Seests trykkeri i den ovennævnte periode har som fællesnævner for langt de fleste den samme forfatter, Johan Christian Brestrup (1777-1807), der trods en teologisk eksamen ernærede sig som viseforfatter.⁵⁸ J.C. Brestrup, som var en af de centrale skillingsviserforfattere i begyndelsen af 1800-tallet, vandrede dagligt rundt i København og erfarede historier, til de viser han forfattede.⁵⁹ Skillingsvisen blev på den måde del af et kommunikationssystem, hvor viserne udbredte allerede kendte historier til et større publikum, og hvor visekællingen var en både synlig og hørbar formidler. En grundlæggende antagelse er derfor, at skillingsviserne medierede de allerede kendte historier og brugte dem i en anden sammenhæng.

Som medie er skillingsviserne interessante, da de krydser frem og tilbage mellem det trykte og det talte (eller sungne). Visernes tilknytning til den traditionelle mundtlige kultur gav den sungne vise en betydning i form af formidling af information om nyheder. I sin afhandling fra 1985 anfører Piø den interessante betragtning, at folkeviserne skal ses som udtryk for at synge-fortælle historier, og at også de havde rødder i en kommerciel situation som markedsviser.⁶⁰

Skillingsviserne har traditionelt været set og læst i lyset af en romantisk forståelse af folkeviserne som udtryk for en almue- eller adelstradition.⁶¹ De egentlige skillingsviser blev anset som fordærlige, medens folkeviserne i løbet af 1800-tallet blev set som udtryk for den oprindelige og snart forgangne bondekultur, og de fik dermed tillagt en langt højere værdi. Det komplekse forhold mellem folkeviser og skillingsviser skal ikke yderligere diskuteres her, men skillingsvisen kan ses som en remediering af folkevisen og som en markør for overgangen mellem en mundtlig og en skriftlig (nyheds- eller historiefortæller)-kultur. Forstået på denne måde er den eneste forskel mellem en folkevise og

⁵⁷ Robert Darnton: *Poetry and the Police. Communication networks in eighteenth-century Paris*, London 2010, s. 2f.

⁵⁸ Ruth Andersen: *Den rapmundede muse. 10 års Danmarkshistorie i skillingsviser fra Matthias Seests bogtrykkeri*, 1995, s. 72.

⁵⁹ Andersen 1995, s. 318.

⁶⁰ Iørn Piø: *Nye veje til folkevisen*, 1985, s. 10-11.

⁶¹ For folkevisebegrebets udlægning og historie henviser jeg til Piø 1985, s. 12-23.

en skillingsvise, at sidstnævnte som type kan dateres ud fra den betragtning, at skillingsviser defineres af deres medie – trykket.

Den sungne vise var en erstatning for eller et supplement til læsning. Melodiens betydning for teksten og tolkningen af samme bør næppe undervurderes – er det en hurtig eller langsom melodi i dur eller mol? Samtidig hørte melodierne til tidens kendte og populære, ligesom det er tydeligt at se, hvordan melodierne blev genanvendt i forskellige sammenhænge. Melodierne lades dog ude af betragtning i denne undersøgelse, hvor det således alene bliver visens tekst, der er bærende. Viserne blev netop også solgt i trykt form med henblik på at blive sunget (i fællesskab) snarere end læst, men det sidste kan på ingen måde udelukkes.⁶²

Visernes retoriske situation

Viserne var markedsprodukter, og var skrevet med henblik på at blive solgt. Sensationelle begivenheder som mord, krig og voldsomme naturbegivenheder var af stor interesse og kunne kaste et godt salg af sig.⁶³ Viserne fremtræder således som en form for lejlighedsdigte og var ikke udtryk for en æstetisk lyrik med litterære kvaliteter. Viserne skulle ganske vist bevæge, men frem for alt skulle de underholde. Visernes retoriske situation er præget af en kommercialisering af information, og fokuseres der på de egentlige nyhedsviser kan viserne ses som et eksempel på, hvordan information blev anset for en vare.⁶⁴

I samtiden havde skillingsviserne et anløbent skær pga. indhold og oprindelse, og eftertiden har anset dem som kuriositeter. Iørn Piø protesterede imidlertid imod vurderingen af skillingsviserne ud fra æstetiske og kvalitetsmæssige kriterier. For ham var det alene et spørgsmål at forholde sig til dem som "... realiteter i datidens folkelige åndsliv".⁶⁵ Nysgerrigt spurgte han så, hvorfor de eksisterede, og hvilken situation der betingede deres eksistens – et spørgsmål, som bæres videre i denne artikel med det sigte at undersøge deres informationsindhold.

⁶² Andersen 1995, s. 55.

⁶³ Andersen 1995, s. 55ff.

⁶⁴ Peter Burke: *A social history of knowledge. From Gutenberg to Diderot*, Cambridge, 2000 s. 149-177.

⁶⁵ Iørn Piø: *Produktionen af danske skillingsviser mellem 1770 og 1821 og samtidens syn på genren*, 1969, s. 48.

Med udgangspunkt i Piøs opdeling af skillingsviser i kommercielle, traditionelle og litterære viser skal jeg primært her beskæftige mig med de skillingsviser, der falder ind under gruppen kommercielle – dvs. især nyhedsviser eller viser med aktuelle temaer såsom krig, naturkatastrofer og forbrydelser.⁶⁶ Det er væsentligt at fastholde, at alle tre typer var kommercielle i den forstand, at de blev produceret med salg for øje. I det materiale, som er indgået i denne undersøgelse, findes alle tre af Piøs typer. I udgangspunktet kræver det en kildekritisk bevidsthed og orientering imod en eftersporning af, om begivenhederne nu egentlig også fandt sted. Ifølge Piø var to væsentlige kendetegn ved skillingsviserne aktualitet og troværdighed. Aktualitet skal dog ikke alene forstås faktuel. For viseforfatteren var det ligeså legitimt at tage udgangspunkt i et fiktivt stof, som blev gjort “faktisk”.

Troværdigheden lå i sidstnævnte (egentlig i begge) tilfælde deri, at temaet for visen af modtagerne blev følt realistisk. “Visen skal kunne ‘bruges’, derfor indledes den undertiden med en direkte henvendelse til publikum og sluttes med en moraliserende kommentar”.⁶⁷ Det fiktive stof hentes ofte i forskellige centralsituationer – dvs. situationer med et evigt aktuelt tema. Var der mangel på (f)aktuelle nyheder, kunne viseforfatteren altid gribe tilbage til et evigt aktuelt tema (utroskab, ulykkelig kærlighed, pigen der kommer galt af sted etc.) og præsentere en vise. De kærlighedsviser, som indgår i mit materiale, er netop tidløse i Piøs forståelse og dertil ofte udaterede. Dette sidste er et kendetegn, som Piø henviser til de evigt aktuelle viser, der derfor med lethed også kunne genbruges.⁶⁸

Ud fra et informationshistorisk perspektiv forekommer det umiddelbart væsentligt at fastslå, om skillingsvisernes (nyhedsvisernes) indhold er sandt og troværdigt. Ruth Andersen har i sit store værk om skillingsviserne fra Matthias Seests trykkeri på lige fod med Piø en diskussion af sandhed (pålidelighed) og troværdighed i viserne. Piø skelner mellem sandhed og troværdighed, hvor det for hans vedkommende er mere centralt, hvordan viserne opbygger en troværdighed snarere end et spørgsmål om sandhed (altså oplysningernes pålidelighed). Piøs pointe er, at viserne indgik i almuens hverdagsliv, og derved var troværdig-

⁶⁶ Piø 1969, s. 6.

⁶⁷ Piø 1969, s. 49.

⁶⁸ Piø 1969, s. 50f.

hedsmomentet et spørgsmål om identifikation med den situation, som viserne beskrev.⁶⁹

Ruth Andersens kortlægning af viser om slaget på Reden 1801 og Københavns bombardement 1807 konstaterer, at de er pålidelige i deres faktuelle skildringer.⁷⁰ Skillingsviser kan naturligvis optræde som kilde til begivenheder af forskellig art (f.eks. også til de mere hyppigt refererede mord og forbrydelser), og også her er Andersen overvejende positiv i sin vurdering, om end hun ofte peger på visernes komplekse virkelighedsgengivelse. Dette spørgsmål (om skillingsvisernes sandhedsværdi eller pålidelighed) er på ingen måde uinteressant eller uvæsentligt, men dette syn på information som grundlag for viden i en aristotelisk episteme-definition nedtones her til fordel for en læsning af viserne med fokus på deres moraliserende slutning.⁷¹

Information: Fakta og fortolkning

Som genre for informationsformidling består viserne af en række forskellige delelementer, hvis sigte er tydeligt forskelligt og som identificerer forskellige rammer for forståelsen af den formidlede information: 1). Information som nyhed med vægt på faktuelle oplysninger og 2). Information som tolkning. I det følgende skal jeg fremhæve tre overordnede karakteristika ved viserne: titulen (visens overskrift), versene og notaen og løbende diskutere de to informationskontekster.

Skillingsvisernes udseende og materialitet er i denne sammenhæng ikke uvedkommende. Dårligt papir, sætning i hast og af læringe og trykt på de dårligste maskiner – således beskriver Andersen produktionsvilkårene for skillingsviserne.⁷² Viserne i Bordings samling fra perioden 1800-1810 er letgenkendelige i deres udseende: ofte lange, beskrivende tituler efterfulgt af melodiangivelse og endelig selve den lyriske udførelse. I nogle tilfælde efterfølges versene af en nota, der i prosa beskrev hændelsesforløbet eller som udgjordes af udtræk fra f.eks. domsafsigelser eller lignende.

Titulen indeholdt en kortfattet gengivelse af visens indhold, og den bar præg af sin funktion som reklame eller løbeseddel, der skulle lokke

⁶⁹ Piø 1969, s. 49.

⁷⁰ Andersen 1995, s. 57.

⁷¹ Piø 1969, s. 50.

⁷² Andersen 1995, s. 54.

købere til.⁷³ Det betød på ingen måde korthed eller prægnans i en moderne betragtning – titulerne forekommer komplicerede i deres struktur, som f.eks. “Schultzes og Westerholtzes Afsked med Kiøbenhavn, som nyeligen om Eftermiddagen, begav sig paa Reisen til Munkholm i Selskab med en Person ved Navn Kættelsen, som formedelst falske Bankosedlers Forfattelse, var benaadet med samme Straf”.⁷⁴ Titulernes funktion kan muligvis ses i forhold til netop den mundtlige kulturs forskellige teknikker til understøttelse af hukommelsen.⁷⁵ For flere visers vedkommende blev der kun anvendt titler som “Barnemorderskens Afskeeds-Sang”⁷⁶ eller blot arie, hvilket i enkelte tilfælde kan indikere, at visen er af den evigt-aktuelle kategori, men det er på ingen måde entydigt.⁷⁷ “Fædrelands-Sang” fra 1801 er et eksempel på en sådan kort titel, hvor selve visen var skrevet i relation til slaget på Reden.⁷⁸

Med brug af adjektiver som f.eks. lystig, mærkværdig, sørgelig blev visens indhold klassificeret.⁷⁹ Med dette enkle greb anviste visens forfatter en ramme for, hvordan tilhørerne (eller læserne) skulle tolke visen. Hvor grundfæstet titulens indledning med ny, lystig, mærkværdig eller lignende var, kan ses af et genoptryk af en vise, der oprindeligt blev forfattet i 1802 af Brestrup.⁸⁰ I 1836 var den blevet til “En sørgelig gammelVise...” [min fremhævning], men udgiveren lagde ikke skjul på

⁷³ Kristiina Savin: *Fortunas klädnader. Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige*, Lund 2011, s. 280.

⁷⁴ J.C. Brestrup: *Schultzes og Westerholtzes Afsked med Kiøbenhavn, som nyeligen om Eftermiddagen, begav sig paa Reisen til Munkholm i Selskab med en Person ved navn Kættelsen, som formedelst falske Bankosedlers Forfattelse, var benaadet med samme Straf*, 1801. F.E. Bordings Skillingsvisesamling.

⁷⁵ Walter J. Ong: *Orality and literacy. The Technologizing of the Word*, (1982), London 1999, s. 33-57.

⁷⁶ E. Petersen: *Barnemorderskens Afskeeds-Sang*, 1806. F.E. Bordings Skillingsvisesamling.

⁷⁷ *Tvende smukke og lystige Arier*. Udateret, uden forfatterangivelse. F.E. Bordings Skillingsvisesamling. For den enes vedkommende er der muligvis tale om en drikkevise.

⁷⁸ Captain Abrahamson: *Fædrelands-Sang*, 1801. F.E. Bordings Skillingsvisesamling.

⁷⁹ J.C. Bleisbach: *En mærkværdig nye Vise om et Fruentimmer heri Byen, som formedelst sin Ki-ereste Utroskab nu nylig er funden af have druknet sig, alle andre smukke Piger og Forførere til Ad-varsel*, 1802. J.C. Brestrup: *En sørgelig nye Vise om det frygtelige Jordskielv, som nyelig næsten har opslugt en af Europas prægtigste Hovedstæder, nemlig: den Tyrkiske Kejsers Resi-dentsstad Constantinopel samt Seraillet, tillige med en Beskrivelse over samme*, 1802. R.G. Rasmussen: *En lystig nye Vise om Nymphernes Klagemaal i Smaagaderne over at de, ikke formedelst disse krigerske Tider; ingen Søgning har havt; men haabe ny, formedelst, Freden at vinde samme tilbage*, 1801. Alle i F.E. Bordings Skillingsvisesamling.

⁸⁰ På visen er der med håndskrift anført årstallet 1836. J.C. Brestrup: *En sørgelig gammel Vise om en Bondepige i Valby, som dræbte sit Barn i Dølgemaal, og skjulte det i en Bryggerkjedel;*

at den var "Ordret aftrykt efter den ... i 1802 udkomne, dengang *nye Vise, ...*" [min fremhævning]⁸¹ Hvorfor var det nødvendigt for udgiveren i 1836 at henlede opmærksomheden på, at en ny vise var overgået til en gammel vise? Kunne han (Jacob Behrend) ikke have udgivet den udateret som en vise med et evigt-aktuelt tema, der kunne flettes direkte ind i Pjøs centralsituation? Eller var ud-dateringen et udtryk for, at skillingsvisens forankring i det dagsaktuelle begivenhedsrige liv fik større betydning i løbet af 1800-tallet? Behrend kunne tilsyneladende ikke præsentere en sensation, hvis ikke der var en begivenhed. Var skillingsvisen som genre med andre ord blevet forbundet med en bestemt form for nyhedsformidling med vægt på det sensationsprægede?⁸²

I de tilfælde, hvor viserne havde et konkret ophav i en begivenhed, gengav titulerne ofte de faktuelle oplysninger om begivenheden, som selve visen ikke yderligere behandlede og videregav.⁸³ De faktuelle oplysninger refererede til dato, gerningens karakter (mord, tyveri, krigshandling), dømsafsigtelse, navne (på forbryderne, stedet for begivenheden). Navne kunne være ganske fiktive, som f.eks. i en vise, der omhandlede tjenestepigernes dyder og lyder, og der var ingen garanti for en tilknytning til en virkelig hændelse. I det nævnte eksempel tjente navnene alene den identifikation, der betingede visens troværdighed.⁸⁴

Titulens genremæssige karakteristika afspejler skillingsviserne som del af Københavns kommunikative netværk. Titulens opridsede kort en ofte i forvejen kendt nyhed og præciserede endda muligvis en række af de fakta, der på rygtebasis florerede på gader og stræder. Ruth Andersen peger på, at en forfatter som J.C. Brestrup stod som garant for indholdets troværdighed.⁸⁵ I begivenhedsrige situationer viderebragte viserne gennem titulerne muligvis også ny og ukendt information i

hvorfor hun er dømt i Høieste-Ret til at henrettes; men har indstillet sin Sag til vores allernaadigste Konge om Formildelse i Straffen, 1802 (1836) F.E. Bordings Skillingsvisesamling.

⁸¹ Brestrup: *En sørgelig gammel Vise*, 1802.

⁸² Se Savin 2011, s. 281ff.

⁸³ J.C. Brestrup: *Den toekonedes Mands Klagemaal i hans Fængsel over hans begangne Forbrydelser, da han ifølge Hof- og Stadsrettens Dom af 12te dennes, er dømt: at have hans Hals forbrudt, m.m. som Visen indeholder*, 1802. F.E. Bordings Skillingsvisesamling.

⁸⁴ J.C. Brestrup: *Tjenestepigernes Dyder og Lyder eller en nye Vise om den flittige Marie, den dovne Lisbeet, den sladderagtige Lovise, den tause Catrine, den skiddenfærdige Gertrud, den reenlige Johanne, den arrige Birte og ejegode Karoline, eller andre Tjenestepiger til advarende og opmuntrende Eksempel*, 1802. F.E. Bordings Skillingsvisesamling.

⁸⁵ Andersen 1995, s. 155.

form af nyheder om f.eks. slaget på Reden og dets forløb så hurtigt, som det var muligt at opsnappe dem. I den interne relation mellem titel og vise havde titulen den funktion først at beskrive indholdet af visen og dernæst at understrege visens bud på en tolkning af de omtalte, konkrete begivenheder. Visens tolkning af de omhandlede begivenheder rummer således et væsentligt informativt indhold, og emnet for det følgende afsnit er, hvordan denne information blev formet af og i selve viserne.

Med fortællerens øjne

I en vise fra 1800 berettede Brestrup gennem en jeg-fortæller om, hvordan en rig spækhøker blev snydt af en skurkagtig jøde ved navn Abraham Wulff. Jeg-fortælleren iagttog hændelsesforløbet fra sidelinjen, ikke-deltagende, men alligevel tæt på begivenhederne i en form for reportagelignende stil: "Den gode Jyde læer sig overtale / og med sin Kones Villie lægger frem / paa Bordet en 4,5, 500 Daler; / bestemt jeg just ei veed, da jeg ei talte dem".⁸⁶ Undervejs forsikrede fortælleren sig, at han havde publikum med ".../ nu veed jeg at jeg har forklaret mig /".⁸⁷ Og ligeledes søgte fortælleren at sikre sig, at publikum nu også forstod, hvor skurkagtig Abraham Wulff var: "Thi dermed var hans Hensigt ikkun dette / ved Masken af en stoer Oprigtighed / Han i der' Tillid fast sig kunde sætte, / at han dem siden kunde snyde ret".⁸⁸ Den rapporterende fortæller betød en distance til forbryderen og muliggjorde, at tilhørerne kunne tage afstand fra forbrydelsen.

Selve misdæderen kunne dog også komme til orde som jeg-fortæller: "Hvad vare mine Dage / Jeg arme Menneske, / de hensvandt saare fage; / men ak jeg maa beklage / kun i Fordærvelse".⁸⁹ At lade misdæderen selv tale gennem verseformen kan ses som et middel til at skabe den troværdighed, som Piø peger på. Jeg-formen gav tilhørerne mulighed for at identificere sig med fortælleren og dennes fortvivlelse

⁸⁶ J.C. Brestrup: *En nye Vise om Jøden Abraham Wulff. Hvorledes han snød en Spekhøker for 4000 Rdlr. med mere, som han brugte til Reisen paa sin Tour udaf Riget*. 1800. F.E. Bordings Skillingsvisesamling.

⁸⁷ J.C. Brestrup: *En nye Vise om Jøden Abraham Wulff*. 1800. F.E. Bordings Skillingsvisesamling.

⁸⁸ J.C. Brestrup: *En nye Vise om Jøden Abraham Wulff*. 1800. F.E. Bordings Skillingsvisesamling.

⁸⁹ J.C. Brestrup: *Den toekonedede Mands Klagemaal*. 1802. F.E. Bordings Skillingsvisesamling.

eller skam over den begåede uret, som det yderligere ses i den ene af to viser, der blev udgivet i forbindelse med to desertørers skæbne under (og efter) slaget på Reden. I denne vise erkendte begge officerer (Schultz og Westerholtz), at desertationen var skamfuld, og at de på grund af denne mistede agtelsen fra familie, venner og samfundet: "Midlertid o Danier, / som I væned Eders Rige / Gaa og god I vise Jer, / Kan I feige ei tilgive, / lad os da forglemte døe, / Skiændsel ramme ei vort Støv!"⁹⁰ Den anden vise, derimod, karakteriseres snarere ved en fraværende 3-personsfortæller, hvis danske patriotisme dog gennemsyrede visen og tolkede desertørernes handlinger ud fra pligten til at gå i døden for konge og fædreland. I visen udlagde fortælleren altså handlingens dadelværdighed for læseren.⁹¹

Ingen detaljer var tilsyneladende for voldsomme til at skulle lades ude af beskrivelsen af forbrydelserne. Kristiina Savin diskuterer denne realismes tilsynekomst i den svenske sammenhæng og ser den som udtryk for en forskydning i visernes funktion fra at have fodfæste i en kristen bodstankegang til at deres funktion bundede i sensationens pirrende opbyggelighed.⁹² Den detaljerede beskrivelse rettede sig ikke alene mod den digteriske gengivelse af de faktiske omstændigheder. Fortælleren (enten som tredje-persons eller som første-persons fortæller) dyrkede forbryderens (og / eller offerets) følelser og bevæggrunde til deres handlinger. I enkelte tilfælde udbyggede og omsatte fortælleren forbryderens tilståelse (refereret i notaen) i versemål.

I tolkningen af disse bevæggrunde og den angerfulde forbryder ligger en til tider stereotyp moralisering, hvor gruen omsættes til den opbyggelige tanke hos læseren, at det ikke var vedkommende selv, der kom galt af sted.⁹³ I Savins udlægning handler det om balancegangen mellem lykke og ulykke, og hvordan forbryderen blev forledt til udåden – enten af djævelen, af kødet eller af verdenen.⁹⁴ Lignende forklaringer findes i det foreliggende materiale som f.eks. i visen om en væ-

⁹⁰ J.C. Brestrup: *De tvende Officerers Schultzes og Westerholtzes Skriftermal som nu formedels deres Feighed, den gemene Mand til afskrækkende Eksempel skal arqbuseres* førstkommende Tirsdag den 11. August, 1801. F.E. Bordings Skillingsvisesamling.

⁹¹ J.C. Brestrup: *Glædens tredobbelte Echo eller en nye Vise om Schultz og Westerholtz, der paa Exekutionstædet uden Østerport blev benaadet med kongelig Pardon og at förvises til Munkholm*, 1801. F.E. Bordings Skillingsvisesamling.

⁹² Savin 2011, s. 281-285.

⁹³ Piø 1969, s. 50.

⁹⁴ Savin 2011, s 267-274.

ver, der "... / af Satan lod sig fælde / til Børns og Kones Sorg".⁹⁵ Men egentlig tilfredsstillende er djævelen ikke som forklaring på selvmord. I en vise, hvis anledning blev angivet at være et (tilfældigt) selvmord, lod Brestrup sin fortæller udforske årsagerne til selvmord, for troen på djævelens involvering var utilstrækkelig. I stedet anførte fortælleren, at mennesket selv måtte bære skylden for at overkomme livets barske realiteter, og han angav videre ære, kærlighed og spil som de primære årsager til selvmord.⁹⁶

Hvordan normalitet kan falde ud til forbrydelse – hvordan mennesket overskrider denne kant mellem normalitet og forbrydelse er det, viserne kredser om – som en kamp i den menneskelige virkelighed.⁹⁷ Stadig med visernes kommercielle fundament in mente og det forhold, at gru solgte godt, er det en interessant tanke, at visernes retoriske situation i høj grad relateres til det anormale. En anormalitet hvis udslag hyppigst var grusomhed, men som også kunne give sig udslag på anden vis. En anormalitet som samfundets normalitet og opretholdelse kunne spejles i, og hvor det var essentielt at formidle til også samfundets lavere klasser, hvad der var gode og samfundsnyttige handlinger via deres negation i det forbryderiske element. Med henvisning til forbryderens retfærdige straf (enten her eller hisset) understregedes forbrydelsens asociale karakter.

Kristiina Savin undersøger i sin idehistorisk anlagte afhandling, hvordan mennesker i tidligt-moderne Sverige (dvs. fra ca. 1560-1720) tænkte om risiko og usikkerhed blandt andet udtrykt i fremstillingen

⁹⁵ J.C. Brestrup: *En saare ynkelig og mærkværdig nye Vise om en Væver, som ½ Miil fra Fredensborg nyelig satte Ild paa sit Huus og derefter hængte sig paa Loftet da han ej kunde overtale hans Kone at hænge sig med ham i Skoven, m.m. denne sørgelige Vise indeholder*, 1803. F.E. Bordings Skillingsvisesamling.

⁹⁶ J.C. Brestrup: *Mærkværdige Betragtninger over Selvmord forestillet i en nye Vise i Anledning af Tjeneren, som formedels Sinds-Uroelighed Tirsdagen den 2den August ved en Pistol udpustede sit Livslys i Kongens-Have, m.m. som Visen indeholder*, 1803. F.E. Bordings Skillingsvisesamling.

⁹⁷ Se f.eks. viserne af L. Bumann: *Morderen Niels Jensens opbyggelige og sørgelige Afskeds-Sang, hvori han søger at forsone sig med Menneske og sin Gud ved hans forestaaende Henrettelse, Tirsdagen den 25de Martii, da hans Hoved afhugges og Kroppen lægges paa Stejle, andre ugudelige Syndere til afskrækkende Eksempel*, 1806. F.E. Bordings Samling. J.C. Brestrup: *Kort dog fuldstændig dog tydelig og af Forhørene sammendraget Underretning om den til Døde fordømte Misdæders Guldsmed Hertzleins hele ugudelige Levneet, samt en rigtig og historisk Fortælling om hans sidste afskyelige Forbrydelse, hvorfor han nu uden Skaansel er dømt at halshugges med Øxe, andre Forbrydere til advarende og afskrækkende Eksempel*, 1805. KB, katalognr. 44-59. Ong 1999, s. 43f. diskuterer kamptemaet som et træk i den mundtlige kultur.

af mord og andre ulyksalige hændelser i skillingstryk. Visernes forklaringsammenhænge og begrundelser for de forskellige former for forbrydelser undergik i løbet af denne periode en tydelig sekularisering. Læseren og tilhøreren skulle ikke længere identificere sig med forbryderen, hvorfor flere viser fandt en fortæller i tredje-person frem for i forbryderens første-persons fortæller. De bloddryppende beskrivelser havde dertil ikke længere den bodsfunktion, som ifølge Savin fandtes tidligere. I slutningen af perioden tjente de direkte og grusomme beskrivelser i stedet til at fremstille forbryderen i så dårligt lys som muligt med henblik på at fremkalde fortørnelse på ofrenes vegne. Denne ide-historiske forskydning i viserne gik således fra at omhandle den kristne refleksion til at handle om sensation.⁹⁸

Kristendommen figurerede dog i flere af denne type "angerviser" i de her undersøgte viser – bl.a. for at skabe en ramme for den grusomme dåd, som visen handlede om. Dette er tilbagevendende i viser om mord, og i enkelte tilfælde er netop kristendommen et led i den moralske afslutning af visen, hvor publikum i delvist omfang blev tiltalt direkte.⁹⁹ Et typisk eksempel på en angrende forbryder lød i 1806 på denne vis: "Himmelske Fader her knæler jeg Arme,/ tilgiv mig alt hvad jeg haver forbrudt;! Sig din Retfærdighed mod mig forbarme,/ at jeg ej evig skal blive forskudt".¹⁰⁰ Morderen burde føle anger, for at samfundets tro på det gode i mennesket kunne bibeholdes. Kristendommen kunne ligeledes inddrages til en karakteristik af publikum, som det skete i en beretning om en skurkagtig møller, der i ledtog med to andre slog en bondes hustru ihjel. Bonden, opfyldt af bange anelser, skyndte sig hjem fulgt af møllerens karl, der uvidende om sin husbonds ugerninger, medbragte et gevær. De var netop ankommet til bondens gård: "... Da de – o kristne Læser, gys! – / saae Konen dræbt og tændte Lys".¹⁰¹ Hermed påkaldtes og identificeredes det retoriske publikum som et civiliseret og kristent publikum. Som en slutbemærk-

⁹⁸ Savin 2011. s 281-283.

⁹⁹ Se f.eks. L. Bumann: *En meget sørgelig Paaske-Psalme i Anledning af en Dugmagersvend, som paa en grusom Maade, indviiede Paaske-Festen, ved at skjære Struben over paa en gammel Kone i Kokkegade, som siges at have været hans Værtinde, hvorefter han angav sig selv, som Gjærningsmand for denne gyselige Handling*, 1805. F.E. Bordings Skillingsvisesamling.

¹⁰⁰ L. Bumann: *Morderen Niels Jensens opbyggelige og sørgelige Afskeds-Sang*, 1806. F.E. Bordings Skillingsvisesamling.

¹⁰¹ J.C. Brestrup: *En meget sørgelig og tillige yderst mærkværdig nye Vise om en anselig Tildragelse, som for nyelig skal være skeet her i Sielland, da en Møller i Ledetog med to andre Gavtyve drak en rig Bonde paa Peltzen og i hans Fraværelse paa en grusom Maade myrdede hans Kone*

ning kan det noteres, at skillingsvisens publikum her blev defineret som læsende frem for at være tilhører.

Afrunding af skillingsviserne

Studierne af skillingsviserne peger på, hvordan information blev taget i anvendelse ved et moralsk og opbyggeligt samfundsprojekt, og hvordan de lavere klasser skulle informeres (i en tidligere forståelse af information som undervisning) ikke blot om straffene for forbrydelser, men også om hvorfor forbrydelserne var forkerte. Eksemplarisk kan visen om guldsmeden Hertzlein inddrages, da den kobledede de forskellige genremæssige karakteristika ved skillingsvisen: 1) Den beskrivende titul, der angav fortolkningsrammen ved at understrege forbryderens ugudelige levned. 2) De berettende vers, hvor forbryderen som jeg-fortæller redegjorde for hele sin livshistorie. 3) Endelig henviste versene direkte til notaens faktuelle og uddybende oplysninger som forklaring af versenes digteriske udformning af begivenheden.¹⁰² I dette konkrete tilfælde var notaen et referat af politiforhøret over guldsmeden, sandsynligvis taget fra avisen Dagen, da referatet (med direkte citater fra ordveksling o.lign.) afsluttedes med henvisning til denne avis.¹⁰³ Lignende opbygning findes ved andre viser, hvis sigte var direkte nyhedsformidlende, som f.eks. en vise om et jordskælv i Istanbul og en vise om en brand i Ringsted. Viserne handlede om følelserne, skrækken og gruen, medens notaen gav de ønskværdige oplysninger om hændelsen.¹⁰⁴ I byens kommunikative netværk tilbød viserne en offentlig forhandling af, hvordan den pågældende begivenhed skulle tolkes.

samt plyndrede Huset; men Mølleren blev paa en forunderlig Maade ihjelskudt af hans egen Karl, da de andre Mordere undløb. 1805. F.E. Bordings skillingsvisesamling.

¹⁰² Brestrup: *Kort dog fuldstændig dog tydelig og af Forhørene sammendraget Underretning*, 1805.

¹⁰³ Brestrup: *Kort dog fuldstændig dog tydelig og af Forhørene sammendraget Underretning*, 1805.

¹⁰⁴ J.C. Brestrup: *En sørgelig nye Vise om det frygtelige Jordskielt*, 1802. F.E. Bordings skillingsvisesamling. J.C. Brestrup: *Ringsted Indvaaneres Sørge-Sang ved Synet af deres ruinerede Bye, som rasende Ildsluer næsten gaske har ødelagt ved en opkommen Ildebrand i Ringsted Kloster, som fortærede 23 Huse og Gaarde foruden Kirken og Postgaarden og gjorde henved 32 Failier huusvilde der anraabe de ædelmodige Danskes Medlidenhed*, 1806, KB katalognr. 33-81.

Opsummering: informationskontekster i 1800-tallets begyndelse

Det bærende element i denne artikel har været det informationshistoriske udgangspunkt, at information altid eksisterer inden for rammerne af en bestemt kontekst og som et retorisk instrument. Til en yderligere betoning af dette udgangspunkt har jeg inddraget genreteoriens syn på tekster, som indvævet i den sociale virkelighed. Tekster indgår i og influerer på denne sociale virkelighed som optegnelser af information. Genrerne fungerer som en orientering mellem teksten og den virkelighed, teksten er udsprunget af. Gennem genren er det muligt at undersøge hvordan information er blevet produceret og brugt.¹⁰⁵

Studierne i almanakkens anmærkninger tog udgangspunkt i at undersøge, hvordan information blev formidlet til den største befolkningsgruppe, bønderne. Som det er fremhævet i selve artiklen udgjorde rammerne for at formidle landbrugsfaglig information til bonden af landboreformernes kompleks. Det er således ikke uventet, at den i anmærkningerne formidlede information fik et rationalistisk oplysningsislæt i form af et opgør med gamle sædvaner og fordomme. Den information, som anmærkningerne præsenterede, skulle være praktisk og anvendelig i bondens daglige arbejde i stalden og i marken. Den skulle overbevise bonden om det rimelige i at tilsidesætte velerhvervede metoder til fordel for nye, ofte uprøvede metoder. En væsentlig strategi til at opnå dette var at skabe en sammenkobling mellem information og erfaring. Den overleverede erfaring stod som det traditionelle informationsgrundlag i bondens daglige virkelighed og i forskellige tempi blev dette grundlag erstattet med en systematisk, afprøvet erfaring.

En anden strategi i anmærkningerne lå i at omsætte det praktiske og nyttige til direkte håndgribelige anvisninger eller instruktioner for bonden. Med almanakken i hånden kunne bonden ideelt set omsætte informationen til handling. Dette sidste kan endelig ses som en handlingskontekst for informationen. Ikke blot skulle den teoretiske, skriftlige information altså omsættes i praksis og til praktisk handling, men den identificerede samtidig konturerne af en bestemt type af bonde. En bonde der var aktivt handlende, som fornuftigt, indsigtfuldt og stræbsomt medlem af samfundet.

¹⁰⁵ Charles Bazerman: Nuclear Information. One rhetorical moment in the construction of the information age. *Written Communication*, 18, 3, 2001, s. 259-295.

Omvendt forholdt det sig med skillingsviserne. Studierne her tog snarere udgangspunkt i en fascination af visernes ofte morbide og gruopvækkende historier. Hvis information forstås som grundlag for beslutninger baseret på erhvervet viden, kunne skillingsviserne ikke bidrage med meget andet end sensation. Et væsentligt aspekt ved informationskonteksterne i 1800-tallets begyndelse er dog også, at de var præget af en kommercialisering. Information var en vare, der kunne sælges, og med skillingsviserne som materiale er det muligt at diskutere, hvad der skete med informationen i en sådan salgssammenhæng. Midt i al gruen og sensationen samt den dårlige litterære kvalitet præsenteredes informationen i relation til en nyhedsverden.

Skillingsviserne havde en bestemt opbygning, der tydeligt angav, hvor den faktuelle information kunne findes, og som tjente til grundlag for en videre bearbejdning i viseformen. Denne bearbejdning præsenterede en helt anden form for information som fortolkning af begivenhederne til belæring eller til afskrækkelse af tilhørerne. Rammerne for fortolkningen lå ganske vist i en ofte stereotyp moralisering om at tage ved lære af hændelserne, og Piø antyder at de overmåde udpenslede beskrivelser af udåden ikke altid stod mål med den vage morale. De livlige, dramatiske gengivelser af forbrydelserne gemte ikke et særligt informationsindhold. De var alene information om forbrydelsens anormale og samfundsafvigende karakter, hvor straffens form og betydning ofte fremhævedes. På mundret vis formulerede viserne information om følelser, hvilket åbner for den mulighed, at informationen netop skulle perfektionere (i bedste fald) eller disciplinere befolkningens følelsesmæssige repertoire som civiliserede medlemmer af samfundet.

Det billede, som jeg her har tegnet af informationskonteksterne i 1800-tallets begyndelse, er med vilje bredt og peger derfor ikke umiddelbart i samme retning, om end en svag relation i konstruktionen af bonden og tilhøreren som hhv. stræbsomt og civiliseret medlem af samfundet kunne tyde på en informationskontekst præget af social kontrol. På det foreliggende grundlag er det naturligvis ikke muligt at foretage en sådan konklusion, men det er bestemt en videre overvejelse værd.

SUMMARY

LAURA SKOUVIG: *Productivity and morality: notes in the almanac and broadside ballads around 1800*

During the last decade a new research area, information history, has focused on the conceptualization of information as a cultural phenomenon in the broader historical framework. In my contribution, I explore the potential of information history in a Danish context at the beginning of the 19th century using two different kinds of texts: the notes by the royal Danish agricultural society in the almanac and broadside ballads. The main theme is to investigate how information was dispersed through the two different genres and how as genres they helped people orientate themselves in the informational landscape that produced the texts.

The information in the notes of the almanac was strongly influenced by rationalistic and utilitarian thoughts of enlightenment in order to reform the agricultural sector in Denmark. In order to convince the farmer of the advantages of the new farming methods the information was linked to the notion of experience. However, it was a specific definition of experience as something that was systematic and tested as opposed to a perceived understanding of the farmer's reliance on experience based on superstition. Furthermore, the notes in the almanac used information as instructions that could easily be transferred to the daily work on the farm thus sustaining the productivity of the farmer.

Discussing the concept of information in relation to broadside ballads might at first glance appear to be a far-fetched endeavour because the ballads are often associated with bloody descriptions of murder and crime; leaving the question of reliability open. However, the very poetic configuration was often accompanied by prose descriptions of the actual event based on newspaper reports. Thus the broadside ballads demonstrated a unique mixture of information as news and facts and information on morality. The poetic parts of the broadsides showed a keen interest in describing the deviations from normal social behavior and how these digressions were punished. In essence, the broadside ballads were part of a public negotiation of how the event in question should be interpreted.

Finally, it should be stressed that there are no intentions as to make connections between the almanac and the broadside ballads. They have been examined in order to give a broad framework for discussing information contexts historically.

